



УДК 373.5.046-024.71"1918/1939":930.25(477.82)
DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2025.32.03>

ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ГІМНАЗІЇ В ЛУЦЬКУ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Крамар Юрій,

доктор історичних наук,
професор кафедри всесвітньої історії
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID ID: 0000-0002-5711-3634

У статті висвітлюється діяльність Луцької української гімназії – однієї з трьох середніх приватних шкіл з українською мовою навчання, які діяли на Волині в період перебування краю у складі Другої Польської республіки (1918–1939 рр.).

Документи, які зберігаються у Державному архіві Волинської області (фонди 73 «Луцька приватна українська гімназія Товариства ім. Лесі Українки та 190 «Луцьке товариство ім. Лесі Українки»), розкривають маловідомі сторінки історії навчального закладу, засвідчують його роль як важливого осередку культурно-освітнього життя українського населення краю. З архівних матеріалів, які викликають найбільший інтерес, – списки учителів та учнів різних років, щоденники подій, які відбувались в гімназії у 1920–1930-х рр., протоколи засідань батьківського комітету, педагогічної ради школи, навчальні плани гімназії, книги адміністративно-господарських видатків, звіти польських шкільних інспекторів про перевірку гімназії, переписка з польськими освітніми установами, шкільні свідоцтва учнів, статуту гуртків та самоврядних шкільних інституцій, спогади колишніх гімназистів тощо.

З'ясовано національний і соціальний склад учнів гімназії. Показано, що високий рівень навчання та виховання в школі забезпечував педагогічний колектив закладу, який складався з учителів вищої кваліфікації. В різний час в школі працювали такі талановиті педагоги, як І. Власовський, М. Левицький, В. Федоренко, Р. Шкляр, Б. Білецький, С. Дибенко, Р. Жегалович та інші.

Луцька українська гімназія була навчальним закладом гуманітарного профілю. Учні вивчали такі предмети, як православна релігія, латинська, німецька та французька мови, географія, історія, фізика, хімія тощо. Як свідчить шкільна документація, найбільше годин тижневого навантаження відводилось українській та польській мові. Навчання в гімназії відбувалось українською мовою, за винятком історії та географії Польщі.

Автор на основі архівних матеріалів виокремив важливі чинники, які впливали на перебіг навчально-виховного процесу. Серед головних: брак фінансування, відсутність належної матеріально-технічної бази, постійний тиск з боку польської шкільної адміністрації. Показано, що влада намагалась ретельно контролювати діяльність гімназії шляхом відповідної кадрової політики, затвердження навчальних планів (обов'язковими предметами були польська мова, географія та історія Польщі), щорічних інспекцій польськими освітніми чиновниками.

Акцентовано увагу на тому, що невід'ємною частиною навчально-виховного процесу в гімназії було національно-патріотичне виховання молоді. Щороку в навчальному закладі відбувалися урочисті академії на честь Т. Шевченка, вишановувались видатні українські історичні та культурні діячі. На основі документів показано форми культурного дозвілля гімназійної молоді.

Ключові слова: Волинь, Польща, архівні документи, українське шкільництво, гімназія, навчальний процес, учні, учителі.

Kramar Yuriy. To the history of the Ukrainian Gymnasium in Lutsk (according to the materials of the State Archives of Volyn region)

This article explores the activities of the Ukrainian Gymnasium in Lutsk—one of the three private secondary schools with Ukrainian as the language of instruction that operated in Volyn during the period when the region was part of the Second Polish Republic (1918–1939). Documents preserved in the State Archive of the Volyn Region (funds 73: «Lutsk Private Ukrainian Gymnasium of the Lesia Ukrainka Society» and 190: «Lutsk Society named after Lesia Ukrainka») reveal little-known aspects of the institution's history and attest to its role as a significant center of cultural and educational life for the Ukrainian population of the region. Among the most interesting archival materials are teacher and student lists from different years, event diaries from the 1920s–1930s, minutes of parent committee and pedagogical council meetings, gymnasium curricula, administrative and financial records, reports from Polish school inspectors on inspections of the gymnasium, correspondence with Polish educational institutions, student certificates, statutes of school clubs and self-governing institutions, as well as memoirs of former students.

The study clarifies the national and social composition of the gymnasium's student body. It demonstrates that the high level of education and upbringing was ensured by a faculty composed of highly qualified teachers. At different times, the institution employed such talented educators as I. Vlasovskiy, M. Levytskyi, V. Fedorenko, R. Shkliar, B. Biletskyi, S. Dybenko, R. Zhehalovych, and others.



The Lutsk Ukrainian Gymnasium was a humanities-oriented educational institution. The curriculum included subjects such as Orthodox religion, Latin, German, and French languages, geography, history, physics, and chemistry, among others. According to school records, the greatest number of instructional hours per week was allocated to Ukrainian and Polish languages. The primary language of instruction at the gymnasium was Ukrainian, except for Polish history and geography, which were taught in Polish.

Based on archival materials, the author identifies key factors influencing the educational process. Among the most significant were insufficient funding, the lack of adequate material and technical resources, and constant pressure from the Polish school administration. The study shows that the authorities sought to maintain strict control over the gymnasium's activities through personnel policies, approval of curricula (with Polish language, geography, and history being mandatory subjects), and annual inspections by Polish educational officials.

Particular attention is given to the role of national-patriotic education as an integral part of the gymnasium's educational process. Annual academic celebrations were held in honor of Taras Shevchenko, and prominent Ukrainian historical and cultural figures were commemorated. Documents also provide insight into the forms of cultural and recreational activities for gymnasium students.

Key words: Volyn, Poland, archival documents, Ukrainian education, gymnasium, educational process, students, teachers.

Одним із важливих осередків освітньо-культурного життя міжвоєнної Волині була українська гімназія, яка діяла в Луцьку з 1918 по 1939 р. Зауважимо, що в період перебування західноволинських земель у складі Польщі тут не існувало жодної державної української середньої школи. Луцька українська гімназія, як і два інших навчальних закладів такого типу (в Кременці та Рівному), були приватними школами, які утримувались коштом батьків та благодійних культурно-освітніх товариств.

Головний масив документів, які відтворюють історію Луцької української гімназії (далі: ЛУГ) в період перебування Західної Волині у складі Польщі (1918–1939 рр.) зберігається в Державному архіві Волинської області (далі: ДАВО). Це матеріали фондів 73 «Луцька приватна українська гімназія Товариства ім. Лесі Українки» та 190 «Луцьке товариство ім. Лесі Українки». Серед матеріалів фондів – циркуляри, директиви Кураторії Волинського шкільної округи з навчально-виховних питань, протоколи засідань педагогічної ради, предметних, екзаменаційних комісій, батьківського комітету, управи товариства ім. Лесі Українки, статут гімназії, статистичні відомості про учнів та педагогічний склад. Цікавими та інформативно насиченими документами є щорічні хроніки подій гімназії, журнали і табелі успішності гімназистів, свідоцтва про закінчення школи. Окрім того, у фондах бібліотеки ДАВО зберігається книга спогадів колишніх учнів ЛУГ, видана у 1998 р. до 80-річного ювілею гімназії [1]. Видання містить свідчення понад 50-ти учнів української гімназії, які проливають світло на маловідомі сторінки історії цього навчального закладу.

Поява українськомовного шкільництва на західноволинських землях припадає на період Першої світової війни. Зусиллями українських січових стрільців на Волині було засновано кілька десятків початкових (народних) шкіл. Створення шкіл з українською мовою навчання, в т. ч. середніх, продовжилось в період Української революції. В серпні 1918 р. на підставі розпорядження міністерства освіти гетьманського уряду П. Скоропадського з Києва до Луцька прибув інспектор Конотопської чоловічої гімназії Іван Власовський. Останнього призначено директором *Луцької державної чоловічої гімназії*, яка існувала тут з 1895 р. На той час це був російський навчальний заклад. На його основі й створено українську гімназію. «І. Ф. Власовський, як згадує колишня учениця ЛУГ М. Петриківська, був людиною розумною, вольовою, досвідченим адміністратором і педагогом. Він став ініціатором створення української гімназії» [1, с. 9]. До речі, в цій справі його підтримали лише двоє учителів: Володимир Федоренко та Рафаїл Шкляр. Решта педагогів гімназії (переважно росіян) виступили категорично проти намірів її українізації. Тому справа створення українськомовної гімназії в Луцьку рухалась повільно. Слід було здолати спротив не лише учителів-росіян, а й батьків та зросійщеної інтелігенції міста.

У 1918/19 н. р. українську мову навчання запроваджено в перших двох класах гімназії, наступного року – ще в двох. Учні старших класів, які продовжували навчання російською мовою вивчали предмети – українську мову, історію України та історію української літератури. Поступовий перехід на викладання українською мовою зумовлювався передовсім браком фінансових ресурсів, відсутністю учителів відповідної кваліфікації. Про важкі матеріальні умови перших років існування гімназії пригадував учень ЛУГ 1918–1919 рр. М. Тарасюк: «На початку 1919 р., коли уряд УНР опинився в Рівному, на Волині, Іван Власовський поїхав до міністерства освіти, щоб отримати платню для учителів та персоналу гімназії. Тодішній міністр освіти, здається Сошенко (мова насправді йде про Івана Сташенка – генерального секретаря освіти – Ю.К.), не задовільнив прохання директора гімназії, мотивуючи тим, що більшість учительського персоналу гімназії не виховує учнів у національному дусі» [1, с. 13]. Все



ж під час наступного візиту до міністерства освіти, яке згодом очолив відомий митець П. Холодний, І. Власовському вдалось відновити фінансування гімназії.

Чисельність учнів ЛУГ поступово зростала. Якщо у 1917–1918 н. р. в гімназії навчалося 242 учні, то вже наступного – 390. Переважно це були єврейські, українські, російські та польські діти [2, арк. 1–9]. Після встановлення на Волині тимчасової польської адміністрації у травні 1919 р. гімназію позбавили прав державного навчального закладу. Це означало, що відтепер вона не мала державного фінансування, отримуючи лише невеликі субвенції від повітового сеймику [1, с. 9]. Аби продовжити своє функціонування, навчальний заклад мав отримати дозвіл – концесію від гаранта його фінансування. З кінця 1919 р. концесіонером гімназії став І. Власовський, а з 1921 р. – культурно-освітнє товариство «Просвіта». Відтепер навчальний заклад став приватним.

У 1924 р. польська шкільна адміністрація відмовила І. Власовському у концесії на наступний рік, мотивуючи це тим, що він не мав польського громадянства. Роль концесіонера української гімназії взяв на себе Євген Петриківський – український громадський діяч, голова місцевого осередку Товариства «Просвіта». У 1929 р. права на ЛУГ перейшли до громадсько-культурного Товариства імені Лесі Українки в Луцьку. До кінця міжвоєнного двадцятиліття цей навчальний заклад мав назву «*Луцька приватна українська гімназія товариства імені Лесі Українки*» [3]. Упродовж першої половини 1930-х рр. Товариству вдалося зібрати необхідні кошти та повністю покрити усі фінансові витрати, пов'язані з купівлею власного приміщення для школи [2–5].

Чисельність учнів української гімназії в Луцьку в різні роки змінювалась, однак не перевищувала 250 осіб (обмеження кількості учнів встановила влада). Так, за даними звіту кураторії Волинської шкільної округи про перевірку гімназії від березня 1928 р., тут навчалося 178 дітей, з яких – 122 хлопців і 56 дівчат [7, арк. 4 зв.]. Переважну більшість з них складали українці – діти заможних селян, священиків, службовців, міської інтелігенції. В школі в цей час також навчалося троє чехів.

Як свідчать заяви батьків про зарахування їхніх дітей до гімназії, учні ЛУГ походили переважно з Луцька та його околиць. Проте в школі навчалися діти і з сусідніх повітів воєводства – Горохівського, Дубнівського, Володимир-Волинського, Любомльського, Сарненського та інших [8, арк. 56; 9, арк. 1–8]. Учнів зараховували до гімназії на підставі вступних іспитів. Оголошення про вступ до навчального закладу публікувались у місцевій пресі. В одному з документів ДАВО читаємо: «Дирекція Луцької української гімназії подає до відома, що вступні іспити до Гімназії відбудуться 17–22 червня 1937 р. До I та II класів приймаються діти, яким станом на 1 вересня 1937 р. виповниться не більше 16 років, до III-го класу – 17 років, до IV–18 років. До IV класу можна вступати лише з дозволу Кураторії. До прохання додається: метрика про народження, шкільне свідоцтво для кандидатів, що вступають з VI чи VII класу загальноосвітньої школи, свідоцтво про щеплення від віспи» [10, арк. 65].

Навчання в гімназії було платним і складало пересічно 250 зл. на рік. Щоправда, сума, яку сплачували батьки за навчання різнилась залежно від класу, в якому навчалися їхні діти. Із книги обліку оплати за навчання учнів і адміністративно-господарських видатків гімназії за 1926–1928 рр. дізнаємося, що плата учнів I класу складала 15 зл., II – 20 зл., III – 25 зл., IV–VIII класів – 30 зл. місячно [11, арк. 23]. Водночас діти із незаможних сімей навчалися безкоштовно. Рішення про це приймалось батьківським комітетом школи [12, арк. 4 зв.].

У польських офіційних документах Луцька гімназія значилася як навчальний заклад гуманітарного профілю. Учні вивчали православну релігію, українську, польську, латинську, німецьку та французьку мови, історію (загальну та історію Польщі), фізику, хімію, географію, пропедевтику філософії (у восьмому класі) [13, арк. 2]. Найбільша кількість годин відводилась на українську та польську мови – по 31 год. на тиждень [8, арк. 76].

Суттєвою проблемою, особливо в перші роки існування гімназії, була відсутність навчальних посібників. Навіть учителям часто доводилося користуватися старими російськими підручниками, або ж уживаними українськими виданнями, яких було вкрай обмаль. Ось як про навчальний процес в гімназії згадує учениця 1925–1931 рр. Ірина Левчанівська: «У 1925 році підручників ніяких не було. Кожен учень мав дуже грубий загальний зошит, поділений на окремі предмети і записував туди, що встигав з пояснень вчителя. Дехто з учителів писав на дошці, а ми переписували. Взагалі, вивчали все більше на «слух», тому, може, в класі була дисципліна – тихо. Задачі в класі нам задавали з російського підручника, виданого 1913 р. Вчитель перекладав їх українською мовою, а ми нотували» [1, с. 17].

По закінченню гімназії учнів чекали випускні іспити – т. зв. матура. Це був усний та письмовий екзамени, які складались в присутності учителів школи та інспекторів Волинської шкільної кураторії. Шкільні свідоцтва видавались польською та українською мовами. У фонді 73 ДАВО зберігаються шкільні свідоцтва учнів ЛУГ, серед яких атестат відомого згодом діяча ОУН на Волині Тараса Степури.



Його батько – адвокат Григорій Степура був головою батьківського комітету гімназії, в якій окрім сина, навчалось четверо його доньок. Ось як про Г. Степуру згадує у своїх спогадах син Тарас: «Як адвокат і голова батьківського комітету батько боронить українську гімназію перед польською владою. Він надсилає до міністра освіти Польщі чітко обґрунтований документ з проханням надання Луцькій українській гімназії державних прав... Запрошує батько на вечори в гімназію відомих кобзарів Данила Щербину, Місевича, влаштовує вечори української культури... Батько дбав про освіту обдарованих дітей з малозабезпечених сімей: звільняв їх від оплати за навчання в ЛУГ» [1, с. 51].

Навчальний процес в Луцькій гімназії забезпечували кваліфіковані учительські кадри. Документи ДАВО дають можливість доволі повно відтворити персональний склад учителів Луцької гімназії. Педагогічний колектив закладу складався з учителів вищої кваліфікації. У перші роки функціонування гімназії це були: І. Власовський (українська мова, пропедевтика філософії), В. Федоренко (латинська мова), П. Бичковський (релігія), М. Скшедзінська (польська мова, історія Польщі, географія Польщі), П. Козлюк (математика), Х. Бичковська (фізика та хімія), Р. Шкляр (загальна історія, українська мова), Г. Скороход (природознавство, географія), А. Мелкус (німецька мова), С. Іванова (французька мова), М. Миронов (письмо і рисунки) [13, арк. 3-3 зв.]. На початку 1930-х рр., окрім згаданих вже осіб в гімназії викладали Б. Білецький, В. Бас, Р. Вербицький, Г. Копцевич, М. Левицький, о. П. Пашевський, М. Тиравський, С. Дибенко та інші [14, арк. 1]. Директорами навчального закладу в різні періоди були І. Власовський (1918-1926 рр.), Р. Шкляр (1926-1929 рр.), Б. Білецький (1929-1939 рр.).

Особливо теплі спогади учнів гімназії залишилися про учителя української мови та літератури М. Левицького. «Модест Пилипович Левицький, – згадувала І. Левчанівська, – був душею гімназії, або її «добрим духом». Тихий, спокійний, він на педрадах гаряче заступався за учнів. Як гімназійний лікар не лише дуже уважно, дбайливо лікував учнів, але часто на свої гроші купував їм ліки. Був ініціатором музею при гімназії, організатором оркестру бандуристів. Всі любили «Дідуся»: і учні, і їхні батьки, і вчителі» [1, с. 18].

Цікавими документами, що зберігаються в архівосховищі, є звіти про інспектування школи польськими візиторами. Такі інспекції в гімназії зазвичай проводилися двічі на рік – восени та на навесні. Ці звіти детально змальовують навчально-виховний процес, методичне забезпечення, матеріальну базу, санітарно-гігієнічні умови в школі. Перевірялись шкільні зошити, класні журнали, побутові умови учнів та учителів. В такий спосіб інспектори контролювали шкільне життя, настрої серед школярів та педагогів, аби унеможливити будь-які прояви «українського націоналізму».

В 1930-х найчастіше гімназію відвідував візитатор середніх шкіл Волинської кураторії Тадеуш Токарський. За кілька днів інспекції він відвідував 7-10 уроків. Рівень викладання української мови, літератури, математики, іноземних мов зазвичай не викликав зауважень шкільного чиновника. Найбільша увага приділялась предметам польська мова, історія та географія Польщі. В звіті про візитацію гімназії, проведену Т. Токарським 9-10 березня 1927 р. читаємо: «Кількість годин, які відводяться на вивчення польських предметів слід чітко відображати у шкільних журналах – вчитель має їх старанно і систематично записувати; це необхідно для того, щоб візитатор відзначив істотні недоліки і упущення в площині методики і засобів навчання цих предметів» [7, арк. 1]. Під час наступної інспекції школи в листопаді цього ж року Т. Токарський звернув увагу на те, що «деякі учителі... не володіють жодною методикою. Під цим кутом зору найгірше відбувається навчання таких предметів як польська мова, історія Польщі і географія Польщі» [7, арк. 3]. Зауважимо, що вказані навчальні дисципліни в гімназії викладались учителями-поляками, котрих зазвичай рекомендувала навчальним закладам сама Кураторія Волинської шкільної округи.

Українська гімназія була однією з кількох середніх шкіл Луцька. Окрім неї в місті діяли польські державні середні школи та приватні – єврейська та російська гімназії. Учнів того чи іншого навчального закладу на вулицях Луцька можна було легко розпізнати за їх одягом. Гімназисти ЛУГ мали свою уніформу. За спогадами Н. Кревської – учениці школи у 1934-1938 рр.. дівчата носили спідниці та блузки з темно-синьої шерстяної тканини; на голові – темно-синій берет з кругим сріблястим значком, на якому вибито букву «Г». У хлопців – теж темно-сині шерстяні костюми, біла сорочка і краватка. Піджак прикрашали два ряди металевих гудзиків. На лівому рукаві хлопці і дівчата носили блакитний шеврон з номером навчального закладу – «722» [1, с. 58].

Важлива роль в гімназії відводилась релігійному і патріотичному вихованню учнів. Щодня навчання розпочиналося і закінчувалося молитвою. Щонеділі та в православні свята гімназисти відвідували богослужіння, які відбувались у гімназійній Хрестовоздвиженській церкві. Настоятелем цього храму був викладач релігії ЛУГ о. Павло Пашевський. При навчальному закладі з 1931 р. діяло «Братство Св. Архистратига Михаїла». Останній вважався патроном ЛУГ. Серед документів фонду ДАВО знаходимо статут братства, в якому головною метою організації проголошувалось «релігійно-національне виховання шкільної молоді» [15, арк. 4].



З великими урочистостями в гімназії відбувалися Шевченківські академії. Про одне із таких свят залишив свідчення учень гімназії М. Мельничук: «У спортивному залі споруджувалася сцена. Учні робили відповідні декорації. За стандартним списком розсилали запрошення представникам Луцької української інтелігенції і в назначений вечір надходили гості, батьки учнів, ну і сама чистенько та напрасовано вдягнена учнівська братія.... У програмі вечора-академії, як водиться була доповідь і художня частина: учнівський хор, сольні номери, скрипка, декламація» [1, с. 89].

Святковий, урочистий настрій панував у гімназії під час великих релігійних і національних свят. Відтворюючи їх атмосферу, гімназистка початку 1930-х рр. О. Шиприкевич писала: «На свята в гімназії проводилося два-три уроки, а потім парами йшли до церкви, сповідалися і, повернувшись до гімназії, відзначали цей день декламацією віршів, піснями, танцями. На свято Миколая нам вручали подарунки – цукерки, яблука, печиво... Новорічне свято діти відзначали вдома» [1, с. 54].

Досить активним було культурне дозвілля учнів ЛУГ. З другої половини 1920-х рр. в гімназії діяла загальношкільна самоврядна організація – «Юнак». В її складі налічувалось кілька секцій (наукова, спортивна, музична, танцювальна, драматична), яку відвідували гімназисти [16, арк. 19]. Наприклад, учні театральної секції вивчали основи драматичного мистецтва, приймали участь у постановках театральних вистав. Так, у 1927 р. гімназисти старших класів здійснили постановку вистави «Наталка Полтавка» І. Котляревського [1, с. 29], а 24 лютого 1929 р. в залі Луцької «Просвіти» зусиллями учнів театрального гуртка відбувся показ вистави «Ворожіння» за п'єсою М. Гоголя [17, арк. 10].

В практиці культурного дозвілля учнів ЛУГ важливе значення мали екскурсії. Вони були як одноденні (піші маршрути Луцьком та його околицями), а також багатоденні, під час яких гімназисти відвідували Львів, Яремче, Кременець, Рівне, Варшаву, Краків, Закопане, Гданськ, Гдиню, Вільно та інші міста краю і сусідніх воєводств [18, арк. 30–71]. Такі екскурсії дирекція гімназії зазвичай влаштовувала на початку і наприкінці навчального року. Своїми враженнями про екскурсію до Львова і Карпат, що відбулась в червні-липні 1930 р. поділився учень ЛУГ 1928–1933 р. О. Веремчук-Веремкович: «У Львові побували в музеях, на Личаківському кладовищі, яке справило на мене незабутнє враження. Тут вперше побували біля могили Іван Франка.... У Ворохті нас пригостили мамалигою. Це для нас була новинка. Тут ми побували у хатах гуцулів, пізнали їхній побут. Нас частували у літню спеку холодним кисляком. Сходили на гору Ребрович... Переходили річку Прут босоніж, бо була мілководна... Спали на горищі туристичної бази.. Поснідали і вирушили в Яремче. Тут нас вразили скалисті гори і водопади. Були на скелях та в печерах легендарного Довбуша» [1, с. 28]. Такі екскурсії мали не лише відпочинковий, а й пізнавальний характер, супроводжувались розповідями учителів про місцеві культурні та історичні пам'ятки, учні знайомились із природно-кліматичними зонами того чи іншого регіону.

Луцька українська гімназія, як і більшість середніх навчальних закладів, що діяли на Волині у міжвоєнну добу, припинила своє існування у 1939 р. – з приходом радянської влади. Документи, які зберігаються у Державному архіві Волинської області, дають можливість достатньо повно відтворити основні віхи історії навчального закладу, який упродовж 1920–1930-х рр. залишався важливим освітнім і культурним осередком на Волині, відіграв важливу роль у вихованні молодого покоління українців в національно-патріотичному дусі.

Література:

1. Українська гімназія в Луцьку : спогади (1918–1939) / ред. та упоряд. Л. Токарук. Луцьк : [б. в.], 1998. 214 с.
2. ДАВО. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 1.
3. ДАВО. Ф. 190. Оп. 1. Спр. 10.
4. ДАВО. Ф. 190. Оп. 1. Спр. 2.
5. ДАВО. Ф. 190. Оп. 1. Спр. 4.
6. ДАВО. Ф. 190. Оп. 1. Спр. 5.
7. ДАВО. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 16.
8. ДАВО. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 2.
9. ДАВО. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 54.
10. ДАВО. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 88.
11. ДАВО. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 10.
12. ДАВО. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 8.
13. ДАВО. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 4.
14. ДАВО. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 17.
15. ДАВО. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 58.
16. ДАВО. Ф. 190. Оп. 1. Спр. 19.
17. ДАВО. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 7.
18. ДАВО. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 32.